

HUKUKSAL YORUMUN FİLOZOFİK- YORUMBİLİMSEL BAĞLAMI

A PHILOSOPHICAL-HERMENEUTICAL CONTEXT OF LEGAL INTERPRETATION

Doç.Dr.Muharrem KILIÇ*

ÖZET

Hukuksal hermeneutik, klasik yorum teorileri ve metodolojilerin öngördüğü çerçeveden farklı olarak yorum sorununu filozofik bir bağlamda konu edinmektedir. Bu perspektif, yorum sorununu mekanik bir çıkarım yöntemi olarak değerlendirmemektedir. Yorumlama sürecinin her bir evresini ve süjesini varoluşsal bir problematik olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda hukuksal yorum, özne ile metin arasında bir diyalojiye tekabül etmektedir. Yorumlama nesnesi olan metnin ufku ile yorumlayan öznenin ufku arasında diyalektiksel bir kaynaşma öngörülmektedir.

ABSTRACT

Legal hermeneutics, unlike the classical interpretative theories and methodologies deals with the interpretation problem in a philosophical context. In this perspective the interpretative problem is not evaluated as a mechanical inference method. Here, each and every stage of the interpretation process is considered as an existential problematic. In this context, the legal interpretation corresponds to a dialogical process between subject and text. Here it is foreseen that, there is a fusion between the horizon of the text which is the object of interpretaion and the horizon of interpretative subject.

Hukuk, Yorum, Hermeneutik, Hukuksal Yorum, Hukuk Felsefesi
Law, Interpretation, Hermenutics, Legal Interpretation, Legal Philosophy

GİRİŞ

Toplumsal düzeni inşa eden temel yapı olarak hukuk, sosyal bir varlık olan insanın varoluşuyla eş bir zamansal ve tarihsel boyutta varlık bulmuştur. Bu arkaik ve antik varoluş biçimi ile hukuk, toplumsallığı ve bir arada var olabilmenin imkan zeminini yaratan bir kültür görünümü olmuştur. Bu yönüyle insanlık tarihinde varoluşsal bir amaçsallık içerisinde hukuk,

* Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

tarihin her evresinde farklı normatif formlarda ve her birinde biricik bir tecrübeye tekabül edecek şekilde tezahür etmiştir. Toplumsallığa tutuklu olan insanlığın (*zoon politikon*) kolektif akıl ve vicdanında içkin olan hukukun tarihsel serencamı, böylelikle bir normlar düzeneği ya da bir disipliner alan olarak varoluşundan önce başlamıştır. Bir ilmi disiplin ya da forma dönüşmezden önce de hukuk, doğallıkla bir bilgi ve bilinç düzeyi olarak insani varoluşun ontolojik bir cüzü olarak ortaya çıkmıştır.

Nomos (sosyal düzen) alanını kuran hukukun özdeş bir amaçsallık temelinde farklı normatif formlarda tezahür etmesi, esasta ontolojik ve epistemolojik düzlemlerdeki ayrışmanın neticesi olarak ifade edilebilir. Beşeri olan-İlahi olan, kutsal olan-profane olan, iradi olan-irade dışı olan ve olması gereken hukuk-olan hukuk, doğal hukuk-pozitif hukuk gibi dikotomiler ile tezahür eden bu ayrışmayı paranteze alarak bir değerlendirme yapacak olursak, hukuki bilginin üretimi ve yorumu çok düzlemli bir zihinsel eylemin ürünü olarak varlık bulmaktadır.

Bu meyanda öncelikle, insana, doğaya, olguya, evrene ya da tek kelime ile ifade edilecek olursa 'varlığa' dair her şeyi bir anlama ve yorumlama sürecinin nesnesi olarak algılayan felsefi hermeneutik (yorumbilimsel) düzlemi zikredebiliriz. Hermeneutik düzlemde hukuk ve özdele hukuksal metinler ister beşeri-aklî bir üretim, isterse Tanrısal bir buyruk olsun, yalnızca metodolojik olarak normatif anlamın tespiti ya da tayini açısından bir yorumlama nesnesi değildir. Bunun yanı sıra özellikle felsefi hermeneutik açıdan bütünsel anlamda hukuk ve hukuksal metinler, anlayan ve yorumlayan öznenin kendi tarihselliği içerisinde yorumbilimsel sürecin konusudur.

İkinci düzlemde hukuksal yorum, hukuki metinlerin üretildiği dilin özgül yapısında içkin bulunan dilbilimsel, semantik özelliklerden ya da metnin inşası sürecinde ortaya çıkan öznel dilsel sorunların yarattığı anlamsal belirsizliği ortadan kaldırma işlevini gören bir sürecin adıdır. Bu düzlemde hukuksal metinlerin yorumlanması, teknik düzeyde bir yorumlama metodolojisinin ya da klasik yorum yöntemlerinin veya kuramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak hukukta yorum meselesini, yorumbilimsel bir çerçeve ile sınırlı kalarak hukuksal metinleri dilsel bağlama indirgemenin konunun çok düzlemli boyutunun göz ardı edilmesine yol açacağı aşikardır.

Bu çalışmamızda hukuk-yorum ilişkisinin, hukuka normatif görünürlülük ya da formel varlık kazandıran hukuksal metinlerin yorumbilimsel analizinin dışında ifade ettiği kuşatıcı anlamsal çerçeveye işaret edeceğiz. Yorum kavramının, bir yandan hukuki bilginin üretimi, anlaşılması, yorumlanması, uygulanması öte yandan anlayan/yorumlayan/uygulayan özne açısından ifade ettiği boyut konu edilecektir.

1. YORUM: TANIMSAL ÇERÇEVE

Hukuksal metinde içkin olan anlamın ya da normun, anlam-yorum diyalektiğinde belirlenmesi süreci yukarıda kaydedildiği üzere düzlemsel bir çeşitlilik arz etmektedir. Ontolojik düzlemde anlam sorgulaması varoluşsal bir eylemselliği deyimlemektedir. Bu doğrultuda anlamın, varlığın tüm tezahürleri ile anlamlandıran/yorumlayan süje arasında bir diyalektiğe dönüştüğü ifade edilebilir. Yorumu önceleyen anlamı mündemiç olan varoluşsal entite, yöntembilimsel aklın disipline edici ve sınırlayıcı araçsallığını zorlayan bir düzlem kendisini bu noktada izhar etmektedir. Anlamı ya da normu tarihsel-toplumsal realitelerin tekil gerçekliklerinde değil, bunun ötesinde ya da derununda arayan varoluşsal bir perspektif burada gün yüzüne çıkmaktadır. Burada zihnin anlam/norm ile mekanik bir teması değil, yaratıcı bir zihinsel süreci içkin olan organik bir anlam üretim vasatı öngörülmektedir. Bu perspektifte anlam arayışı, *nomos* alanının yatay ilişkiler düzeneği üzerine kurulu yapısında değil, *fizis* alanının deyim yerindeyse üstbildirimsel söylem ve norm düzeneği üzerinde temerküz etmektedir.

Anlam arayışı veya yorumlama sürecinin kuramsal ve uygulamalı zeminini yöntembilimsel bir perspektivizime adanmak ya da hasretmek, hiyerarşik varlık katmanlarında bir irtifa kaybı ile anlamı bir başka düzlemde aramayı ifade etmektedir. Bu varlık düzlemi doğru olduğu varsayılan anlamı, metnin ‘anlam düşmanı’ olarak nitelendirebileceğimiz bütün dilsel handikaplarından, belirsizliklerinden ya da açmazlarından arındırılması çabasına indirgemeyi öngörür. Anlam, metinden rafine edilerek ya da damıtılarak çıkarsanan bir teknik üretime dönüşür. Somut dilsel bir varlığa ya da forma dönüşmüş anlam, bu formun mekanik yapıbozumu ile elde edilebilir bir entite olarak değerlendirilir. Yapısal bir kurgu ile metin-anlam ilişkisi, zihinsel bir akt olarak obje-süje ilişkisine indirgenerek açıklanmaktadır. Anlamı, metodolojinin teknolojik imkanlarının elverişli araçları ile devşirmeyi amaçlayan bu düzlem hukuk metodolojisi özelinde klasik bir yorum kuramı ve yöntemleri geliştirmiştir.

Nitekim bu bağlamda metodolojik düzlemde yorum kavramı da en yalın biçimde bir metnin “doğru anlamını belirleme prosesi” (Martin, 1990:214) olarak tanımlanmaktadır. Kaçınılmaz biçimde yorum, yasa metni ya da hukuksal bir metnin/ilişkinin anlamlandırılması bağlamında temel metodolojik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yargılama sürecinin temel problematiğini ya da tartışmasını bir metnin yorumlanması sorunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda hukuk uygulayıcıları/yargıçlar doğru anlamı belirleme ya da doğru yorumun ne olduğuna karar verme yükümünü taşımaktadırlar (Işıқтаç ve Metin, 2003:179).

Bu süreçte referans alınan anlamı ya da otantik anlamı (‘doğru anlam’) ifade eden şeyin veya anlamsal bütünlüğün belirlenmesinde perspektivizme bağlı biçimde bir anlamsal çokluğu bünyesinde taşıdığını ifade etmeliyiz. Öyle ki, doğru anlam/otantik anlamın, metnin literal dilsel manasında içkin olduğu öne sürülebileceği gibi, metnin amaçsal yorumsamasında yerleşik olduğu ifade edilebilir. Daha üst bir söylemsel

düzlemde değerlendirme konusu yapıldığında ise, hukuksal anlamın ya da normun sosyolojik gerçeklikte, realistik yorumsamada içkin olduğu öne sürülebilir.

Bunun dışında daha biçimsel bir tasarım ile hukuksal anlamın norm ile onu var eden irade arasındaki bağın sürekliliğini öngören bir çerçevede aranması söz konusu olabilir. Nitekim bu meyanda hukuksal yorum, hukuksal bir metnin “anlam ve kapsamını belirlemek amacı ile kanun koyucunun iradesinin ne olduğunu anlamak için yapılan” etkinlik biçiminde tanımlanabilir (Dönmezer ve Erman, 1994:1/171). Burada yorumsal etkinlik ya da anlam arayışı, soyut norm-somut olay arasında kurgulanacak olan çıkarımsal ilişkinin/*subsumsion* (Işıқтаç ve Metin, 2003:179) mekanik biçimde formel doğruluğu esas alan mantıksal bir örgü içinde çözümlenmesini ifade etmektedir.

Normatif bir disiplin olan hukuksal hermeneutik (hukuksal yorum) geleneği, hukukun bütünlenmesinde etkin dogmatik bir işlev icra etmektedir. Bu meyanda söz konusu gelenek ya da normatif disiplin, vaz edilen yasanın genelliği ile tekil durumların somutluğu arasında bir bağ ya da köprü kurmaktadır. Bu yüzden hukuksal hermeneutik kökeni açısından özcü bir gelenek olarak nitelendirilmektedir. Buna bağlı olarak hukuksal düzlemde anlama/yorumlama probleminin, aşağıda konu edileceği üzere, kopmaz biçimde uygulama sorunu ile ilişkili olduğu görülmektedir (Gadamer, 1995:21).

Bu meyanda hukuk bilgininin yorumsal etkinliği ya da hermeneutik görevi, yasanın ilk anlamını belirlemek ve bu anlamı doğru/adil bir yasa olarak uygulama yoluna gitmektir. Nitekim bu anlayış doğrultusunda F. Carl von Savigny (ö. 1861) hukuksal hermeneutiğin görevini bütünüyle tarihsel bir görev olarak belirlemiştir. Bu bağlamda yorumcunun ilk/orijinal okuyucu ile kendisini özdeşleştirmesinde hiçbir metodolojik sorun görmeyen Schleiermacher’in (ö. 1834) düşüncesine benzer biçimde Savigny de ilk/orijinal anlam ile şimdiki hukuksal anlam arasında hiçbir gerilimin söz konusu olamayacağını öngörmektedir (Gadamer, 1993:326).

Ancak bütünsel olarak hukukun, teleolojik bir aksiyoma binaen inşa ediliyor olmasından ötürü, yorumlamanın hem teknik anlamda literal ve mantıksal bir sürece ve hem de ilk/orijinal anlama indirgenmesi mümkün değildir. Yorum aracılığıyla saptanacak olan hukuksal anlamın, ancak normların izledikleri anlamlardan çıkarılabilir olması yönüyle yorumda teleolojik düşünce biçimi egemendir. Bu doğrultuda yorumlama çabasının özünde normun gerçek anlam ve gayesinin belirlenmesi düşüncesi yer almaktadır. Buna bağlı olarak yorumlayan özne ya da yasa uygulayıcısı normun anlam ve gayesini (*telos*) ortaya çıkarma amacı gütmektedir (Çağıl, 1966:181).

Bu çaba, normun gayesini yasa koyucunun amacına indirgeyen bakış açısından bakılınca, yargı organlarının bu amacı (*telos*) yasaların ifade edildiği otoritatif formlar aracılığıyla belirlemesi olarak tezahür etmektedir (Fitzgerald, 1966:132). Norm-olgu ilişkisi açısından bakılınca yorumlama

etkinliği, hukuk normunun zamanın somut durumlarının gerektirdiği açıklık ve kesinliğe kavuşmasının aracı olmaktadır (Çağıl, 1966:144). Ancak bunun da ötesinde temelde bütünsel/küllî bir anlam arayışını ifade eden yorumlama etkinliği, yasanın makûl bir biçimde anlamlandırılması veya anlam sorununun çözümlenmesi olarak nitelendirilebilir (Çağıl, 1966:181, 207).

Anlamlandırma/yorumlama süreci eş düzeyde yorumlama atkının üç temel unsuru arasında niyet üzerinden cereyan eden bir ilişkiler yumağı olarak nitelendirilebilir. Bu noktada yorumlama nesnesi olan metnin üç boyutlu bir niyetler/iradeler düzeneğini bünyesinde taşıdığı ifade edilmektedir. Bunlar, metni inşa eden irade (yazar), anlama/yorumlama sürecinin öznesi (okur) ve bizatihi metnin kendisidir (yapıt). Bu üçleme, bir dilsel-anlamsal bütüsellik içerisinde yorumu tebarüz ettirmektedir (Eco, 2010:19).

Yukarıda değinildiği üzere metodolojik açıdan değerlendirme konusu yapılıncaya, hukuksal anlamın keşfi, hukuksal yorum ya da hukuk normunun uygulanması, hüküm çıkarım yöntemleri ile gerçekleşmektedir. Burada hüküm çıkarımı, oldukça teknik bir mantıksal uslamamayı deyimlemektedir. Özgün dili ve unsurları ya da mantıksal kıyas şeması ile ifadelendirilecek olursa, bu süreçte hukuk normunun kendisi büyük önermeyi oluştururken, hukuksal sorun ise küçük önermeyi oluşturmaktadır. Söz konusu hukuksal sorunun, hukuk normunun kapsamına dahil edilmesi sonucunda ulaşılan sonuç ise yargısal karar ya da hükümdür (Çağıl, 1966:127). Ulaşılan yargısal karar/hüküm doğrultusunda hukuk, somut bir normatif içerime dönüşmektedir. Nitekim hukuksal hermeneutik çerçevesinde hukuksal düzen, yargılama sürecinde somutlaşmaktadır (Gadamer, 1993:330).

Hukuksal anlamın önermesel bir dil ve mantıksal bir düzenek ile çıkarsanması hukuk uygulaması açısından gereklilik arz etmektedir. Öyle ki, soyut hukuk normunun somut bir olaya uygulanabilmesi için anlamının belirlenmesi ve yorumlanması zorunludur. Normun anlamının belirlenmesi bu noktada yasayı uygulama sürecinin birincil aşamasını oluşturmaktadır (Yörük, 1961:48; Çağıl, 1966:133). Böylece hukuksal anlamın belirlenerek hukuk normlarının somut olaylara uygulanması, anlama-yorumlama etkinliğinin bütünsel kapsamına girmektedir. Hukuk kuralında içkin bulunan normatif anlamın doğru bir biçimde tespitini amaçlayan yorum, hukukun doğru bir uygulaması için zorunludur.

Hukuksal anlam arayışında yöntembilimsel paradigmanın öngördüğü temel problematiklerden birisi de hukuksal metne arz olan anlamın yüzünü örten belirsizlik örtüsünün izalesidir. Bunun yanı sıra, yasanın yapısal-metinsel zaafiyetler içermesi neticesinde 'doğru anlamı' imkansız kılan çelişkiler, izalesi kaçınılmaz bir handikap olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu türden anlamsal açmazlar metodolojik gereksinim¹ olarak yorumun varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu belirsizliğin

¹ Hukuksal yorumu gerekli kılan metodolojik gereksinimin çerçevesi konusunda bkz., (Işıқтаç ve Metin, 2003:183 vd).

izalesi adına ayrıca tek bir hukuk normu ya da kavram değil, bütünüyle kanunun da yorumlanması gereklilik arz edebilir. Bu durumda, bütünsel olarak bir hukuk normunun anlamının diğer yasa hükümleri ile olan bağıntısı çerçevesinde yorumlanması söz konusu olabilmektedir (Aral, 2007:159-160).

En genel anlamıyla yorumlama yöntemlerini belirleyen iki temel yaklaşımda hareket noktaları, hukuk metninin yorumlanmasında metnin kendisinin mi yoksa metni *vaz'* edenin mi merkezde yer alacağı problemi yer almaktadır. Anlamın doğrudan metnin kendisinden çıkarılması düşüncesiyle hareket eden yorumlama yöntemleri objektif teoriler olarak adlandırılırlar. Diğer yandan yorumlamada metni koyanı (*vaz'* edenin iradesi, amacı vb.) odak noktası olarak değerlendiren yaklaşım ise, yorumlama düşüncesini sübjektif teori üzerine inşa etmektedir (Çağıl, 1966:133).

Pratik amaçsallığı doğrultusunda ilgili yasa ya da norm, yorumsal etkinlik dolayımından geçerek somut hukuksal bir anlama (hükme ya da yargısal karara) dönüşerek var olur. Böylece yasanın bir soyutluktan, hukuksal olayın somutluğunda bir ictihada dönüşmesi ya da uygulanması, toplumsal yaşamın düzenleyici aracı olarak kurgulanan hukukun varlık evine dönüşünü ifade eder.

Burada hukuk bilgini soyut normun bizatihi kendisine dogmatik bir ilgi ile yönelmektedir. Ancak bu dogmatik ilgi salt metnin/yasanın dilsel yapısı ile sınırlı değildir. Zira dogmatik hukukçu, ilgili yasanın normatif içerimini yasanın uygulandığı somut davaya ya da duruma göre belirlemek durumundadır. Ancak bu normatif içerimin gerçek anlamda belirlenebilmesi için, hukukçunun yasanın ilk anlamının tarihsel bilgisine sahip olması zorunluluk arz etmektedir. Nitekim bu yüzden yargıç, aşağıda tarihsel ilgi-dogmatik ilgi ayrımı çerçevesinde üzerinde durulacağı üzere, yasanın yapım süreci ya da yasama eylemi sırasında taşınmış olduğu tarihsel değere/anlama ilgi duymaktadır (Gadamer, 1993:326-327).

Bu meyanda temelde hukukun ya da yasanın, uygulanış biçimi ile değer kazandığı öne sürülmektedir. Bir yorumsal etkinliği deyimleyen yasanın uygulanması, antik arkaplanın yanı sıra günümüzde de öğretisel bir çerçeveye sahip olmuştur. Öyle ki farklı Roma Cermen ailesi ülkeleri hukukçularınca, çok değişik yorum yöntemleri öngörülmüştür (David, 1985:109). Nitekim yorumun hukuk uygulaması açısından kaçınılmaz varlığı, gerçekte hukuksal evrene egemen olanın yorumcu olduğu fikrini doğurmuştur (David, 1985:117).

Bütün hermeneutik formlar için ortak olan şey; anlaşılması gereken anlamın yalnızca yorumda somutlaşarak gerçek anlamda kavranabileceğidir. Temel olarak yorumlama etkinliği kendisini bütünüyle metnin anlamına bağlı görmektedir. Buna bağlı biçimde hukuk bilgini ya da uygulayıcısı söz konusu uygulama etkinliğini hukuksal metinden bir kopuş ya da bağımsızlaşma olarak değerlendiremez (Gadamer, 1993:332).

Hermeneutik bağlamında hukuksal yorumun gerekliliği, yorumun öğretisel kapsamına da işaretlerle Radbruch'un şu ifadesinde yerini bulmaktadır. "Yasa, yasakoyucudan daha akıllıdır". Burada yorumbilimsel

işlevin kapsamına dönük bir tespit ile bu ifade, hukuksal yorumda iki karşıt noktaya/konuma göndermede bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin, özünde yasanın mükemmelliği öngörüsü oluşturmaktadır. Buna göre yasa, yalnızca dış görünüşü açısından dilsel/anlamsal bir sorunu içkin olabilir. Bu noktada yargıcın görevi, söz konusu sorunları/özürleri aşarak yasadaki gerçek anlamı/çözümü çıkarmaktır. Öğretisel anlamda bu yaklaşım, hukuk düşüncesinde bugün de egemen olan hukuksal pozitivizmin bakış açısını oluşturmaktadır. İkinci olarak yasa, zorunlu biçimde her zaman bir takım eksiklikler ile mualleldir. Bu durumda yargıç, yaratıcı bir yorumsama etkinliği ile söz konusu zafiyetleri içeren yasayı tamamlamakla yükümlüdür. Bu eğilim ise, öngördüğü yorumsal yaklaşımla hukuksal hermeneutiğe tekabül etmektedir (Ökçesiz, 1997:473).

Anglo-Sakson hukuk teorisinde yorum sorunu yoğun bir biçimde ilgi görmekle birlikte Kıta Avrupa'sı hukuk teorisinde ve ağırlıklı biçimde egemen olan yorumsal öğretiyi –Hukuksal Pozitivizm- esas alan Türk hukuk literatüründe gereken ilgiyi görmemiştir. Yorum kavramının kendisi ve niteliği konusuna ilgi göstermeyen klasik yorumlama teorisi konuyu, yorum türleri, metotları ve yorumlamada kullanılan mantık kuralları çerçevesinde ele almıştır (Gözler, 1998:157-159). Öte yandan hukukta yorum sorunu, Kıta Avrupa'sı felsefe geleneğinin kuşatıcı filozofik ilgisi çerçevesinde özellikle Friedrich Scheleirmacher'den (1768-1834)² bu yana kendisine yer bulmuştur. Ortaya çıkan bu filozofik ilginin bir yorum felsefesi (hermeneutik) olarak tezahür ettiğini görmekteyiz.

2. HUKUKSAL YORUMUN ANTİK KÖKENİ

Antik Yunan'da hukuk/yasa kavramının varlığı, kent devletinin (*polis*) düzenini kuran sözlü yasalar (*thesmoi*) ile başlatılmaktadır. Tarihsel kökeni bilinmeyen bu yasaların Tanrılar tarafından konulduğuna inanılmıştır. Buna bağlı olarak yorumlama yetkisi yalnızca soylulara özgülenen bu sözlü yasalar, süreç içerisinde yazılı kanunlara dönüşmüştür. Solon ile birlikte Tanrısallığı, kutsallığı, değiştirilemezliği ve mutlaklığına inanılan yasaların –*thesmoi*- yerini tümünden beşeri nitelikli *nomoi* –*nomos*- almıştır (Ağaoğulları, 2009:28).

Hukuksal aklın bir tezahür biçimi olarak yasalar ile siyasal akıl ya da yönetsel irade arasında idealite (adalet değerinin realizasyonu) açısından bir içsel bağıntı öngörülmüştür. Nitekim Platon'a göre yasalar (*nomoi*), ilgili toplumsallıkta amaçlanan ideal yönetimi var edebilmesi için zorunluluk arz etmektedir. Burada Antik Yunan hukuksal aklının yönetsel irade ile adalet idesi arasında bir korelasyon kurduğunu görmekteyiz. Yasanın bu idealite doğrultusunda düzenleyici, dengeleyici ve frenleyici etkinliği söz konusu olmasa, yönetsel iradenin adil bir yönetim pratiği ortaya koyması imkansızdır. Bu durum, Antik felsefi gelenekte yasaların varlığını zorunlu kılan ana unsur olarak ortaya çıkmıştır (Platon, 2007:170).

² Scheleirmacher'in hermeneutik algısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., (Palmer, 2002:121-135).

Antik kökeni ile hukukun bu varoluşsal konumu, epistemolojik anlamda hukuki bilginin kökeni, kaynağı, yapısı, üretimi ve geçerliliğine ilişkin tasavvurların süreç içinde ekolleşerek tezahürüne imkan tanımıştır. Bu noktada farklılaşan tasavvurların varlığını paranteze alarak, hukuki bilginin epistemolojik açıdan üretimi ve yorumlanması meselesi, antik bir tarihsel kökene sahiptir. Bu tarihsel serüven, beşeri ya da Tanrısal bir iradenin tezahürü olarak ortaya çıkan hukukun varlığını yorum üzerinden devingen bir biçimde ürettiği bir sürece tekabül etmektedir.

Bir varoluş formu olarak yorumlama,³ modern Türk hukuk sisteminin tarihsel kökenini ve kaynağını oluşturan Roma hukuk tarihinde seçkin ve kutsal bir zihinsel ve kurumsal etkinlik olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Roma hukuk tarihinde bu kutsal çabanın yetkili özneleri, ilk hukuk bilginleri olan rahiplerden oluşmaktaydı. Sözcük anlamı itibarıyla ‘köprü kuran kimse’ anlamına gelen *Pontifex* adı verilen din adamlarının (rahipler) dini merasimlerin idaresi gibi dini görevlerinin yanı sıra, hukuk düşüncesinin oluşumu ve üretimi çerçevesinde bir takım yetkileri bulunmaktaydı. Rahipler sınıfına, 12 Levha kanunu öncesinde toplum ile Tanrılar arasındaki ilişkileri düzenleyici kutsal bir görev ve nitelik atfedilmektedir. Bu din adamı sınıfının kutsal hukuk (*ius sacrum*) kurallarının yanı sıra toplumsal ilişkilere uygulanan hukuku da bildikleri öne sürülmektedir. Daha önceki tarihsel dönemlerde de olduğu üzere, Tanrısal/İlahi hukuk (*fās*) ile beşeri hukuk (*ius*) alanının birbirine karıştığı görülmektedir. Bu noktada rahiplere hukuki bilgi, toplumsal örf ve geleneklerin bilgisi konusunda bir kutsal otorite izafe edilmiştir (Umur, 1999:81; Erdoğan, 1992:46).

Böyle bir hukuksal otorite ile donanmış olan Pontifexlerin Tanrısal irade ile metin, metin ile anlam, anlam ile toplum, hukuku yaratan irade ile hukukun muhatapları arasında bir köprü vazifesi görevini yükümlendikleri ifade edilebilir. Tanrısal akılda (*Ratione Divina*) içkin bulunan hukuksal anlam ya da norm otantik yorumsal otoriteyi temsil eden makam aracılığıyla tecessüm etmektedir. Ontik bir varlık olarak orada duran anlam, yorumsal bir otantisiteye sahip olan seçkin yorumsal akıl dolayımından geçerek hukuk evreninde normatif varlığına kavuşmaktadır.

Rahiplere izafe edilen bu hukuksal otoritenin üç türden hukuksal etkinlik şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, yeni hukuki şekillerin, muamele tiplerinin yaratılmasını içermektedir (*cavere*). Bir anlamda hukuk kuralına ya da kaidesine şekil vermeyi ifade eden bu etkinlik, tarihin her evresinde hukuk bilginlerinin temel işlevleri arasında yer almıştır. Örneğin, bir vasiyetnamenin düzenlenmesi, davanın açılması ya da bir sözleşmenin tanzimindeki maddi ve şekli esaslar bu türden bir hukuksal etkinliğin sonucu ortaya çıkmıştır (Umur, 1999:81; Erdoğan, 1992:46).

İkinci etkinlik alanını ise yorumlamayı deyimleyen *interpretare* oluşturmaktadır. Özellikle Roma hukuk tarihinde On İki Levha kanununun ortaya çıkmasından sonra bu etkinlik alanı oldukça genişleyen bir etkiye

³ Gadamer’in hermeneutik anlayışın teorik imkanları ile hukuksal ve teoloji metinlerin yorumlanması sorunu konusunda bir çalışma için bkz., (Kılıç, 2005).

sahip olmuştur. On İki Levha kanunu öncesinde tekerci bir hukuki otoriteye sahip olan rahipler sınıfı, bu kanun çıkarıldıktan sonra ilgili kanunun yorumu görevini de üstlenmişlerdir. Yorum yöntemleri açısından önceleri, rahip hukukçular kanun metnine sadakat göstermek düşüncesiyle daha çok literal yorumlamaya yönelmişlerdir. Bu otoriter yorumlar ile ulaşılan hukuksal birikim de *ius civile* kapsamında değerlendirilmiştir (Umur, 1999:81; Erdoğan, 1992:47-48). Bu yorumsal etkinlik var olan teâmülî hukukun doktriner anlamda gelişimini de temin etmiştir. (Umur, 1999:80) Üçüncü hukuki etkinlik alanı olarak hukukçuların sorulan hukuki meselelere cevap vermesini ifade eden *respondere* ortaya çıkmıştır. Roma hukuk tarihinde milattan önce 300 yılına kadar devam eden rahip hukukçuların bu etkinliği, hukuk düşüncesinin gelişim süreci açısından sonraki dönemleri de etkisi altına alan bir birikimi ifade etmektedir.⁴

İlahi iradeyi açığa çıkarma gayesine dönük olarak ekolleşen bir metodoloji ekseninde, hem doktriner ve hem de literatürel düzlemde zengin bir birikime dönüşen İslam hukuku açısından da bir ‘otorite/otantik yorum’ kurgusundan söz edebiliriz. Ancak bu otorite, ‘ruhban sınıfı’ gibi katı sınıfsal bir otoriteye tekabül etmemektedir. Hukuk düşüncesi, tarihsel kırılma dönemlerinin olağanüstü koşulları değerlendirme dışı tutulursa, akademik özerkliği doyasıya duyumsayan bir entelektüel çevrede boy vermiştir. Bu özerk alanı inşa eden hukuksal aklın özdeyişsel biçimde Mecelle’de şöylece formüle edildiğini görmekteyiz; Mecelle, md. 16; “*İctihat ile icthad naz olunmaz*” (Berki, 1985:20). Buna göre her ikisi de birer tez ya da fikir (icthad) olması yönüyle karşı tez ile çürütülmesi düşünülemez. Hem hukuk bilgininin herhangi bir hukuksal meseleye ilişkin doktriner görüşü ve hem de yargısal mercilerin yasaların olaylara uygulanması bağlamında ortaya çıkan sorunlara ilişkin almış olduğu hukuksal kararlar bu kapsama girmektedir (İlhan, 2003:21). Bu doğrultuda icthad edebilme yetkiliğine sahip olanların bu çevreye dahil olabilmesi, her hangi bir sınıfsal aidiyet koşulu aranmaksızın, meritokratik bir seleksiyon ile mümkün olmuştur. Hukuk düşüncesinin doktrinasyonunun Roma hukukunda olduğu üzere farklı yorum formları (*fetva, nevâzil, kazâ*)⁵ üzerinden gerçekleştiğini ifade edebiliriz.

Metafizik ya da aşkın gerçeklik ile beşeri gerçeklik arasındaki gerilim çerçevesinde yorum etkinliğinin antik kökeni problematik bir alan

⁴ “Rahip hukukçuların hukukun her alanına yayılan bu faaliyeti M.Ö. 300 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar rahip hukukçular hukuk hayatı için önemli bilgileri ve şekilleri (formları) gizli tutmayı başardılar. Yüzyıllar boyunca arşivlerinde (*libri pontificales*) biriken cevapları, şekilleri benzer olaylarda aynı biçimde kullandılar. Rahiplik yaşam boyu sürdüğünden bu konuda belli bir istikrar ortaya çıkmıştır. Rahipler sınıfında (*collegium pontificium*) nesilden nesile geçen bir birikim oluşmuştu. İşte bu birikim *patricius* sınıftan gelen rahiplerin inhisarındaydı. *Plebs* sınıfının bu tekelciliği ve gizliliği neden yıkmaya çalıştığı anlaşılmaktadır; hukuk karşısında eşitlik için hukukta açıklığın sağlanması gerekir.” (Erdoğan, 1992:48).

⁵ Bunlardan temel kaynaklarda varolan hükmün açıklanmasını ve düzenleme konusu olmayan konularda belirli yöntemlerle dini-hukuki hükmün elde edilmesi etkinliği olarak tanımlanabilecek olan fetva ile hukuki akıl yürütmenin ve yorumlamanın genel adı olarak icthad kavramı arasında bir kavramsal korelasyon söz konusudur. Özellikle fetva kavramının hukuksal yorumun zengin bir formu olduğu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., (Kılıç, 2009).

olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılaştırmalı hukuk tarihi perspektifinden yapılacak olan bir değerlendirme söz konusu problematiğe dair oldukça zengin bir içerim sunacak niteliktedir. Ancak bu çalışmanın sınırlı çerçevesi, söz konusu problematiği tarihsel bütünlüğü çerçevesinde ele almayı mümkün kılmamaktadır. Ancak Alain Supiot'un bu noktadaki tespitine işaretle yetinebiliriz. Ona göre Avrupa'da gelişen hukuk (Antikçağdan itibaren dini kökenlerinden soyutlanan Roma hukuku), Yahudi hukuku ve İslam hukukundan farklı olarak insana egemen olan 'aşkın bir Gerçek'in ifadesi olarak algılanmamıştır. Aşkın bir bağ ya da metafizik bir gerçeklik ile temasın öngörülmemesi nedeniyle, gerçeğin anlamı bütünüyle hukukun kendisinde ya da sunumlarında mündemiç değildir. Zira hukuk, kendisine bizatihi insan tarafından dışarıdan sunulan Tanrısal değil, pür insani amaçlardan doğmaktadır. Buna bağlı olarak, hukuksal yorum metinlerle sınırlı bir etkinlik olmayıp, insanın zihnine açık bir çaba olarak tezahür etmektedir (Supoit, 2008:129). Ancak yazarın, Roma ve kısmen Kanonik hukuktan beslenen Batı hukuku dışındaki iki hukuk sisteminde –Yahudi hukuku ve İslam hukuku- hukuksal aklın metafizik kökeni ile beşeri alan arasında böylesi bir kategorik parçalanma öngörmesinin bilgi eksikliğinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

3. YORUM: HUKUKSAL METİNLERİN ANLAMSAL DİNAMİZMİ

Her ne kadar hukukun kavramsal olarak tanımlanma sorunu, bilinen bir problematik olarak varlığını sürdürse de hukuk, adalet, düzen ve sosyal olgu/toplumsal yaşam üçlemesi (teslis) çerçevesinde ortaya çıkan dinamik çatışkaların, uyuşmaların bir hasılası olarak değerlendirilebilir. Bu profan teslis/üçleme bünyesinde varlığını hukuk, bir anlamda dinamik bir devingenlik içerisinde ortaya koymaktadır. Hukuk hem tümel ve hem de tikel düzeyde, Herakleitos'un sürekli bir akışı ve oluşu -*Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar-* (her şey akar/*panta rhei*) (Herakleitos, 2009:53) öngören felsefesinde (Weber, 1993:21-24) olduğu üzere, her daim her bir tarihsel kesitte, her bir hukuki olayda, her bir hukuki yorumlama sürecinde ve uygulamasında kendisini var etmektedir. Hukukun anlamsal oluşunu ifade eden bu akış, Herakleitos felsefesinde olduğu üzere pürüzsüz ve çatışmasız bir akış değildir. Akışta oluşu deyimleyen bu süreç içerisinde hukukun anlamsal dinamizmini koruyacak olan temel araç ise yorum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle hukukun varlık sebebi (*raison d'etre*) olan toplumsallık ya da toplumsal yaşam (*Ubi jus ubi societas*), sözünü ettiğimiz üçlemede hukuku yaşama bağlayan temel boyuttur. Bu boyut, hukukun bir düzen inşası için normlaştırıcı işlevini sosyal yaşam ile temas halinde gerçekleştirmesini öngörmektedir. Bireysel ve toplumsal gereksinimlerin bir düzen kurgusu içerisinde adalet değeri temelinde karşılanması, hak kavramı üzerinden ortaya çıkacak olan çatışma alanının dengelenmesi ya da tanzimini ifade etmektedir. Bu çatışma alanının ya da ilişkiler ağının tanzimi, hukukun yorum dolayımından geçerek varlık bulması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Yorum etkinliği, özne-metin gerilimi olarak kurgulanabilecek olan bir vasatta varlık bulmaktadır. Bu gerilim, interaktif bir prosese dönüşen yorumsal süreçte yorumlayan özne ile metin arasında dinamik bir anlam inşası ile sonuçlanmaktadır. Bu süreçte yorumlayan öznenin, hukukun adalet idesinde tecessüm edecek olan hakikatin peşinde ve onun arayışında olduğunu ifade edebiliriz. Böylece metin üzerinden hukuksal anlamın yorum yoluyla tespiti, öznenin hakikat arayışını deyimler. Her bir hukuksal olayda tespit edilecek olan bu anlam, metinde içkin olduğu varsayılan hakikat bilgisi ile yöntem arasında da bir gerilime işaret eder.

Bu gerilime muhatap olan özne ya da yorumlayan süjenin içinde bulunduğu tarihselliği, önyargıları ve ait olduğu gelenek ile anlam dünyası arasında bir diyalojinin varlığından söz edebiliriz. Klasik yorum kuramlarının doğru anlamı temin etmek adına kendilerini soyutlamayı amaçladıkları söz konusu verili koşullar –önyargı, gelenek vd.-, hermeneutik perspektifte anlam dünyasını inşa edecek esaslı unsurlar olarak kurgulanmaktadır. Nitekim bu doğrultuda hukuksal anlam, H. G. Gadamer'in (ö. 2001) deyişiyle 'gelenekten bize konuşan hakikat' (Gadamer, 1993:xxi) olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu diyalojik süreci, hermeneutik geleneğe özgü bir kavramsallaştırma olan "anlama döngüsü" olarak nitelendirebiliriz. Gadamer'in dil ve söylemle ifade edilecek olursa bu döngü, tümelden tikele ya da bütünden parçaya ve daha sonra tekrar parçadan bütüne doğru hareket eden bir devinime tekabül etmektedir (Gadamer, 1993:68). Bu devinim ve dinamik etkileşimde, hukuksal metnin anlam ufku ile yorumcunun (yargıcın) anlam ufku arasında bir kaynaşma (ufukların kaynaşması) (Gadamer, 1993:306; Palmer, 281) söz konusu olmaktadır.

Varoluşumuzun tarihselliği gerçeğinden hareketle özne, hukuksal metnin anlam dünyasına ön kavrayış-anlayış ve önyargıları ile girmektedir. Yorumun anlamsal dinamizmi olarak nitelendirdiğimiz yorumsama sürecinde söz konusu önyargılar, ön fikirler ve kavrayışlar hakikat idesi ile yüzleşerek kendi gerçekliklerini bir anlamda sınarlar. Bu sına sürecinde metin ile anlam ve yorum arasındaki gerilim hukuk söz konusu olunca adalet idesi ekseninde hakikat bilgisine ulaşır. Böylece hukuksal metnin anlam ve yorum dünyası her bir hukuksal olayın biricikliği doğrultusunda özneyi hakikatin bilgisine yönlendirmektedir.

Hermeneutik bir çaba olarak metinleri anlamak ve yorumlamak salt bilimle ilgili bir problem değildir. Bunun ötesinde anlama ve yorumlama Gadamer'e göre doğrudan insanın dünya tecrübesiyle ilişkili bir süreçtir. Dolayısıyla hermeneutik fenomen, özünde bir yöntem ya da metodoloji sorunu olmadığı gibi diğer bütün tecrübe nesnelere olduğu üzere metinleri, bilimsel araştırmaya konu olan araçlarla anlama yöntemiyle de ilişkili bir şey değildir (Gadamer, 1993:xxi). Buna bağlı olarak Gadamer, anlama ve yorumlama sürecini düzenlenmiş, yöntemsel, önyargısız teknikler sorunu olarak görmez (Quentin, 1997:36).

Metodolojik bir kaygı ile düzenlenmiş bir anlama düzeneği öngörmeyen bu yorumbilimsel yaklaşım, anlama/yorumlama nesnesi için steril bir yorumsal zemini idealize etmemektedir. Anlama sürecini belirleyici ya da bu sürece etki edici olabilecek tüm harici unsur ya da bağlamsal çevreden yalıtık bir vasatın teorik imkansızlığı burada vurgulanmaktadır. Nitekim bu anlayış doğrultusunda Gadamer'e göre anlama ancak önyargılar ve peşin hükümlere bağlı olarak gerçekleşebilir. Gadamer, beşeri bilimlerde yaşanan tarih bilincinden, önyargılardan ve gelenekten yoksun bir çalışmanın imkansızlığını savunur (Göka, 1993:30). Bu bağlamda geleneğin meşruiyetini temellendiren Gadamer'e göre hermeneutik etkinliğin temelinde yatan anlama, gelenekle ilişkili olan bir süreçtir (Gadamer, 1990:99; Sayın, 1983:104).

Hukuk normunun salt mantıksal bir biçim ya da normatif bir realite değil, aynı zamanda yaşamda oluşan varoluşsal bir realite (Çağıl, 1966:126) olması yönüyle öznenin varoluşsal tarihselliğinin ayırıcında bir yorumsama algısının gerekliliği kendisini ortaya koymaktadır. Bu varoluşsal realite hukukta yorum sorununu bir yorum teknolojisine indirgemeyi anlamsız kılmaktadır. Tam da bu noktada hukuksal yorumu sığlaştıran bu teknik cenderenin dışına çıkılması genel anlamda felsefenin ve özelde hermeneutik'in teorik katkısı ile mümkün görünmektedir.

Hukuksal yorum, özellikle Gadamer'ın hermeneutik perspektifinden bakılınca yukarıda da işaret edildiği üzere anlama ve yorumlamanın yanı sıra bir uygulama sürecidir. Gadamer'e göre hermeneutik anlama ve yorumlama sürecinde daima içkin bulunan uygulama problemi, tümüyle anlama sürecini kuşatan bir unsurdur. Bu yönüyle hermeneutik süreç bu üç temel öğeden oluşan bütünlüklü bir süreçtir (Gadamer, 1993:307-308; Palmer, 244 vd.). Uygulamanın söz konusu hermeneutik sürecin bir unsuru olması yönüyle, bir *praxis* felsefesi ya da pratik felsefe ile bir yakınlığından söz edilebilir (Gadamer, 1995:27). Hermeneutik açıdan uygulama boyutunun yorum sürecine eklenmesi hukukun yukarıda değinildiği üzere, varoluşsal bir realite olması yönünden de anlamlı görünmektedir.

Yorum, hukuk normlarının yanı sıra doktriner hukuku ve de yaşayan hukuku yaratıcı bir zihinsel sürece tekabül etmektedir. Hukuksal yorumda içkin olan bu inşâi aklı tebarüz ettirir biçimde Roma hukuk tarihinde bir özdeyiş dillendirilmiştir. Buna göre, 'yorum kime ait ise, hukuku yaratmak da ona aittir' (*Eius est interpretari, cuius est iura condere*). (Gaudemet, 1971:495) Burada hukuku var eden/yaratan aklın yorumsal akıl olduğu vurgulanarak, hukukun normatif içeriminin otantik ve otoritatif anlamda inşasının ancak yorum üzerinden söz konusu olabileceği ifade edilmektedir.

Hukuka yönelik tarihsel ilgi ile dogmatik ilgi arasında yapılacak olan karşılaştırmalı tahlil, felsefi hermeneutik bağlamında hukuksal yorumun çerçevesine açıklık kazandırıcı niteliktedir. Bu doğrultuda hukuk tarihçisi (tarihsel ilgi) ile hukukçunun (dogmatik ilgi) bir hukuksal metne olan yorumsal yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Dogmatik hukukçu yasanın anlamını var olan *davadan hareketle* ve bu *dava adına* ortaya çıkarma çabasıdır. Öte yandan herhangi bir somut dava üzerinden hareket etmeyen

hukuk tarihçisi (tarihsel ilgi), hukuksal yorumu, uygulamalardan bütünlüklü bir anlam inşa ederek belirlemeye yönelir. Bu meyanda yasanın anlamı ilgili normun tecessüm ettiği uygulamalarının bütünü değerlendirilerek ortaya çıkarılabilir. Tarihsel ilgi, yasanın süreç içerisinde maruz kaldığı tarihsel değişim ve dönüşümü dikkate alır ve yasanın ilk uygulaması ile şimdiki uygulaması arasında bir anlamda arabuluculuğa yönelmektedir. Dogmatik bir görev icra etmeyen tarihçi (tarihsel ilgi), tarihin nesnesine onun tarihsel değerini belirlemek için yönelirken, dogmatik hukukçu ise bu şekilde öğrenmiş olduğu şeyi 'hukuki şimdiye' uygulama yoluna gitmektedir.⁶

Dolayısıyla hermeneutik bağlamda yorumsal etkinliği, her bir spesifik davada yasanın somutlaştırılması ya da uygulanması olarak nitelendirebiliriz. Nitekim Gadamer bu meyanda hukuksal hermeneutiğin temel probleminin 'hukukta somutlaştırma' sorunu olduğunu vurgulamaktadır (Gadamer, 1995:22). Bu noktada yargıç, yasaya yaratıcı ilavelerde bulunma ya da anlamsal bir zenginliğe kavuşturma misyonunu icra etmektedir. Ancak hukuk düzenine tabi her bir üye/yurttaş gibi aynı biçimde yasaya bağlı olan yargıçtan keyfi ve öngörülemez bir yargısal karar değil, bütünden hareketle adil bir hüküm verme beklentisi, hukuk devleti ya da hukuksal düzen fikrinin temel unsurlarından birisidir. Bu açıdan bakılınca yasayı uygulamak yalın biçimde bir yasayı bilme meselesine indirgenemez. Hukuk uygulayıcısı/yargıçın belirli bir davaya ilişkin hukuksal yargıda bulunurken yasayı ve onu belirleyen bütün unsurları bilmesi gereklilik arz etmektedir (Gadamer, 1993:329-330).

Son olarak hukuksal yorumun ontolojik bir perspektiften hakikat bilgisi ile olan ilişkisi ya da içeriksel doğruluğu sorunsallaştırılabilir. Kuşkusuz bu sorunsal, oldukça sofistike metafizik bir tartışmanın farklılaşan özgül kapılarını aralayacak niteliktedir. Bu noktada spesifik olarak hukuksal yorum ile amaç arasında ontolojik bir bağdan söz edebiliriz. Ancak konuyu ontolojik tartışma zemininde derinleştirmeksizin yorumun içkin amacı ile olan dahili yorumbilimsel bağına işaretle yetinelim.

Nitekim bu bağlamda Dworkin genel olarak yorumu, 'amaçlar imparatorluğunda gerçekleşen' bir eylemsellik olarak nitelendirmektedir. Ona göre bir şiirin ya da bir yasanın belirli bir anlaşılma/okunuş biçiminin yorum olarak başarısı, yorumsal süreçte doğru nedenin ya da amacın belirlenmesine bağlıdır (Dworkin, 2008:246). Bu noktada teleolojik perspektiften içkin olan amacın belirlenmesi, 'doğru yorumu/isabetli yorumu' mümkün kılacak bir ontolojik duruşu/perspektifi ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Hukukta yorum sorununun, salt olarak teknik anlamda hukuksal metnin uygulama sürecinde anlamının tespiti çerçevesine indirgenmesi mümkün değildir. Bu teknik çerçeve hukuksal yorumu, anlam belirsizliğini

⁶ Gadamer, hukuksal yorum bağlamında tarihsel perspektif ile dogmatik perspektif arasında Betti'nin öngörmüş olduğu bu ayrımı benimsemez. (Gadamer, 1993:325).

ve çelişkilerini giderme gibi metodik kaygılarla yöntembilimsel bir etkinlik alanı olarak tanımlamaktadır. Kıta Avrupa'sı hukuk geleneğinin başat eğilimi de bu yönüyle hukuksal yorumu algılama yönündedir. Ancak Kıta Avrupa'sı felsefe geleneğinin modern dönemde hukuksal yorumu filozofik bir derinlik ve boyut kattığını ifade edebiliriz.

Hukuksal yorumu, bir yorum teknolojisi olarak algılayan klasik yorumlama kuramları ya da yöntemlerinin sınırlandırıcı çerçevesini aşan bu filozofik ilgi, yorumlama sürecinin her bir evresini ve süjesini varoluşsal bir problematik olarak konu edinmektedir. Bu varoluşsal problematik, bizatihi bu yorumsama sürecini belirlemektedir. Bu süreç, hakikatin bilgisine yönelen özne ile metin arasında kurgulanan bir diyalojiye tekabül etmektedir. Metinde içkin bulunan anlam dünyası ya da ufuk ile anlayan/yorumlayan/uygulayan öznenin ufku arasında diyalektiksel kaynaşma söz konusudur.

Yorumlayan özne ile metin arasındaki diyalektiğin bağlamsal çerçevesi ile hukuksal yorumun varoluşsal bir zemine oturtulduğu görülmektedir. Bu varoluşsal çerçeve özellikle hukuk söz konusu olduğunda daha belirgin bir biçimde tezahür etmektedir. Zira özünde hukukun, varoluşsal bir realite olması ve onu belirleyici komponentlerden birisini toplumsallık olgusunun oluşturması bu gerçekliği ifade etmektedir. Normatif bir disiplin ve yorumsama geleneği olarak da hukuksal hermeneutik, soyut normatif içerimin ilgili toplumsallık olgusunda somutlaştırılmasını deyimlemektedir.

KAYNAKÇA

1. AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2009), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitapevi, Ankara.
2. ARAL, Vecdi (2007), *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
3. BERKİ, Ali Himmet (1985), *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yayınları, İstanbul.
4. ÇAĞIL, Orhan Münir (1966), *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
5. DAVID, Rene (1985), *Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri*, Çev: Argun Köteli, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
6. DÖNMEZER, Sulhi; ERMAN, Sahir (1994), *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.
7. DWORKİN, Ronald (2008), "Şüphe Ölümcül Olursa", Çev: Altan Heper, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 18. Kitap, İstanbul.
8. ECO, Umberto (2010), *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.

9. ERDOĞMUŞ, Belgin (1992), *Roma Hukuku (Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel Kavramlar)*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
10. FITZGERALD, P. J. (1966), *Salmond on Jurisprudence*, London.
11. GADAMER, Hans-Georg (1990), “Tarih Bilinci Sorunu”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (der. P. Rabinow ve W. Sullivan), Çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
12. GADAMER, Hans-Georg (1993), *Truth and Method*, Trans. by Joel W.; Donald G. M., New York.
13. GADAMER, Hans-Georg (1995), “Hermeneutik”, *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Çev: Doğan Özlem, Ark Yayınevi, Ankara.
14. GAUDEMET, J. (1971), “Eski Çağ Dünyasında Kanunların ve Hukuki Muamelelerin Yorumu”, Çev: Bülent Tahiroğlu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXXVI/1-4, İstanbul.
15. GÖKA, Erol (1993), “Geleneğin Yaratıcı Yenilenmesi”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara.
16. GÖZLER, Kemal (1998), *Hukukun Genel Teorisine Giriş, Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*, Ankara.
17. HERAKLEITOS (2009), *Fragmanlar*, Çev: Cengiz Çakmak, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
18. İŞIKTAÇ, Yasemin; METİN, Sevtap (2003), *Hukuk Metodolojisi*, Filiz Kitapevi, İstanbul.
19. İLHAN, Cengiz (2003), *Mecelle Hukukun Doksan Dokuz Kaidesi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
20. KILIÇ, Muharrem (2005), “Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu: Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, sy. 12, İstanbul, s. 90-101.
21. KILIÇ, Muharrem (2009), “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayri Müslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: *Fetâvâ-yi Ali Efendi* Örnekleme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 13, Konya, s. 63-82.
22. MARTİN, Elizabeth A. (1990), (ed.), *A Concise Dictionary of Law*, Oxford.
23. ÖKÇESİZ, Hayrettin (1997), “Hukuk ve Dil”, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, (haz. Hayrettin Ökçesiz), Alkım Yayınları, İstanbul.
24. PALMER, Richard E. (2002), *Hermenötik*, Çev: İbrahim Görener, Anka Yayınları, İstanbul.
25. PLATON (2007), *Yasalar*, Çev: Candan Şentuna ve Saffet Babür, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

26. QUENTIN, Skinner (1997), *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara.
27. SAYIN, Şara (1983), “Yorumbilimsel Söyleşi”, Türk Dil Kurumu Yayınları, *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara.
28. SUPOİT, Alain (2008), *Homo Juridicus, Hukukun Antropolojik İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev: Bige Açımız Ünal, Dost Kitabevi, Ankara.
29. UMUR, Ziya (1999), *Roma Hukuku Ders Notları*, Beta Yayınları, İstanbul.
30. WEBER, Alfred (1993), *Felsefe Tarihi*, Çev: H. Vehbi, Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul.
31. YÖRÜK, Abdülhak Kemal (1961), *Hukuk Felsefesi Dersleri*, İstanbul.